

Çağdaş Türk Lehçelerinde *Yetiz* Sözü Üzerine¹

Beytullah KOCABAŞ²

Özet

Türkçede ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edebildiğimiz *yetiz* kelimesinin “geniş” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise kelimedeki anlam değişimleri görülmektedir. Günümüzde Türkiye Türkçesinin çeşitli ağızlarında “tamam, henüz, yeteri kadar” gibi anlamlara sahiptir. Çağdaş Türk lehçelerinde ses ve anlam değişiklikleri olmakla beraber bu kelimenin kullanımının devam ettiği görülmektedir. Bu bildiride *yetiz* kelimesinin hangi dönemlerde ve metinlerde kullanılmış olduğu irdelenecektir. Çağdaş Türk lehçelerinde hangi yazı dillerinde kullanımının devam edip etmediği, bu yazı dillerinde *yetiz* kelimesinin hangi ses değişikliklere uğradığı ve hangi anlamlarda kullanılmış olduğu, aralarındaki ilişkiler sorgulanacaktır. Kelimenin yapım eki alarak hangi şekillere ve anlamlara girdiği örnekler üzerinden incelenecektir. Bu çalışmada amaç Türkçenin geniş söz varlığı içerisinde bir kelime olan *yetiz* kelimesinin geçirdiği süreci değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Yetiz, Çağdaş Türk Lehçeleri, ağızlar, ses ve anlam değişimleri.

On Modern Turkish Dialects and Yetiz

Abstract

It can be seen that the word yet dilemma dı which can be found in Uighur Turkish texts for the first time in Turkish is used in the sense of ler wide Türk. In later periods, meaning changes in the word are seen. Today Turkey in various dialects of Turkish, "Well, no, enough" has the meaning as. Although there are changes in sound and meaning in contemporary Turkish dialects, it is seen that this word continues to be used. In this paper, it will be discussed in which periods and words the word elen ability Bu was used. In the modern Turkish dialects, the usage of the written language in the written languages, the sound changes in the language of the words and the meaning in which these words were used, the relationships between them will be examined. Which forms and meanings the word will be examined by taking the examples of the construction will be examined. The aim of this study is to evaluate the process of a word which is a word within the wide vocabulary of Turkish.

Key Words: Yetiz, Contemporary Turkish Dialects, mouths, changes in voice and meaning.

Giriş

İlk defa Eski Uygur Türkçesinde rastladığımız *yetiz* kelimesi Türk Dil Kurumunun genel ağ sayfasındaki Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğünde “*tamam, henüz yeteri kadar*” anlamlarıyla yer almaktadır. Kelime Kaş/Alanya-Antalya ve Dont-Muğla ağızında “*tamam*” anlamıyla; Mut ve köyleri-Mersin ağızlarında ise “*henüz, yeteri kadar*” anlamıyla kullanılmaktadır (DS, 1979). İsimden fiil yapma eki alarak üzerine mastar eki alarak “yetizlemek” şeklinde “1. Gözetmek. 2. Tamamlamak, üstünü doldurmak.” (Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü) şeklinde geçmektedir.

¹ Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Dil ve Kültür Çalışmaları Öğrenci Sempozyumu'nda sunulmuş bildiridir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, El-mek: beyt67461@gmail.com.

Koçabaş. B.

Terim anlamı olarak ise “yetizleme” biçiminde (1): *İçinde fikir meselelerine değin bir konunun uzun uzun açıklandığı yazılı bir sergileme (tetkik ve ikmal etmek anlamındadır).* (BSTS/Edebiyat ve Söz Terimleri Sözlüğü, 1948) tanımlanmaktadır.

“yetizleme” (2): *Düşünsel ya da bilimsel bir konuyu inceleyip geliştiren yazı türü.* (BSTS/Yazı Terimleri Sözlüğü, 1974)

Eren Sarı'nın *Masal Dünyası* adlı eserinde “Yedi Kargalar” hikâyesinde (s. 18) “*yetiz oğlanlar kesin oyuna dalmışlardır*” dedi. (yetişkin oğlanlar kesin oyuna dalmışlardır.) ifadesi geçmektedir.

Deniz Karakurt'un *Türk Dillerinden Anadolu Türkçesine Aktarma Sözlüğü* adlı eserinde *yetiz* kelimesinin anlamını “hazır, mevcut” şeklinde vermiştir (Karakurt: 2017; 271).

yetiş/ seteş: Lades oyunu.

yedez/ yetez: Lades kemiği.

yetişmek/ yetezmek: Lades tutuşmak anlamına gelir (Karakurt: 2017; 376).

Eski Türkçe döneminde “yetiz” kelimesi

Eski Türkçe'nin Uygur Türkçesi dönemindeki kullanımı “geniş” manasındadır ve şu şekillerde geçmektedir:

yetinçsiz yetiz yagız yer alku ädlärın “Büyük dünya gibi pek çok ölümlüyü” (*Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*) cümlesinde *yetiz* kelimesi geçmektedir (Tokyürek: 2018: 143).

Kaya'nın incelemiş olduğu *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin* adlı eserinin Süü Ülüş bölümünün 30/2 parçasında ... (2)... *yetiz yirte tökgül...* ... “yüce, kutsal yere döküldü.” cümlesinde ve VIII. Tegzinç bölümünün 499/16 parçasında ... (16) *king yetiz yuka yetiz yumşak*. “onun şimdi geniş, ince, yumuşak saf ve temiz yaprağı” cümlesinde *yetiz* kelimesinin geçtiği tespit edilmiştir (Kaya: 1994: 72 ve 275).

Eski Uygur Türkçesi Grameri adlı eserde *yétiz* kelimesi “yüksek, yüce; prensip” şeklinde verilmiştir (Eraslan: 2012: 623).

Karahanlı Türkçesi döneminde yazılmış olan *Dîvanû Lügâti't-Türk* adlı eserde *yetiz* kelimesinin karşılığı şu şekilde geçmektedir: *yetiz “her şeyin enlisi.”* Bu kelimedden *yetiz* kağış “*enli kayış*”, *yetiz yer “enli yer, dar olmayan toprak”* isimleri türetilmiştir (Ercilasun; Akkoyunlu: 2018: 352).

Ayrıca bu eserde *yetiz* kelimesinden *yetizlik* kelimesi türetilmiştir. Bu kelimenin karşılığı ise şu şekilde verilmiştir: *yetiz+lik: “nesnenin eni.”* (Ercilasun; Akkoyunlu: 2018: 370).

Bu kelime Yusuf Has Hacıp'in yazmış olduğu *Kutadgu Bilig* (KB: 3416) adlı eserde de şu şekilde geçmektedir (Arat: 1979: 344).

kiming erdemi bolsa aslı agı

yetiz il kişisi ol erke yağı

“Kim faziletli ve asil soylu olursa memleketin her tarafında birçok kimseler ona düşman olur.”

TİEM 73'te *yetiz* kelimesi “tam, mükemmel” anlamıyla karşılanmıştır. Bu kelimedenden *yetiz söz* “açık, belgi söz” kelimesi türetilmiştir (Kök: 2004: 61):

anlar (3) bilir tangrı anı kim köngülläri içindä yüz äwürgil anlardın pänd bergil anlarka aygıl

anlarka (4) özläri içindä <yorık/yetiz söz> “Allah kalplerde olanı bilir. Onlardan yüz çevir.

Onlara öğüt ver. Onlara kendileri hakkında açık söz söyle.” (TİEM 73, 66r/4)

Orta Türkçe Döneminde “yetiz” kelimesi

Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğünden (Ünlü: 2012: ss. 714) edindiğimiz bilgiye göre *yetiz* kelimesi bu dönemde yazılmış olan *Mukaddimetü'l- Edeb* (Yüce: 1993: ss. 228) adlı eserde “mükemmel, tam” anlamında; *Mu'inü'l-Mürid* (Toparlı; Argunşah: 2008: ss. 332) adlı eserde “tamamen, iyice” anlamında; *Nehcü'l- Feradis Cennetlerin Açık Yolu* (Tezcan; Zülfikar: 2014: 1392) adlı eserde *yetiz bil-* “mükemmel bilmek, tam olarak bilmek” anlamında ve *yetiz âlim* “mükemmel, her şeyi bilen, kendini yetiştirmiş olan âlim” anlamında tespit edilmiştir.

Mukaddimetü'l- Edeb adlı eserde şu şekillerde geçmektedir (Yüce: 1993: 32,35,36,48,49,52):

(7) Kölikni *yétiz bişürdi* etni açıldı yol aslam berdi (ME, 7/7). Binek hayvanı tam pişirdi, eti açıldı koparıp faydalandı.

eymenü yörimek içinde (7) savnı tégürdi anga, tegürdi anga paygamberlikni *yetiz kıldı...* (ME, 21/7). “Korkarak yürümek içinde sözünü ona ulaştırdı, ona peygamberliği tam, mükemmel (biçimde) ulaştırdı.”

anga malga (8) *yetiz kıldı* anı otsuz suvsuz boldı yer, yagmursuz boldı (ME, 29/8). “Ona servet tam oldu. Onu otsuz, susuz (ve) kurak bir yer oldu.”

otnı (4) key yandurdı otnı durkı, boyı *yetiz at*, tükel yaratılmış at, yaratığı körklüg at ulugladı (ME, 88/4). “Otu çok fazla yandırdı. Otun yaratılışı, boyu mükemmel at, tüm yaratılmış at, yaratılışı güzel olan at yüceltildi.”

anı (7) yobası *yetiz er* tükel sazlıg er deringge kirdi (ME, 91/7). “Onu, silahı mükemmel (olan) kişilerin hepsi silahlı kişiler (olarak) derine girdi.”

Koçabaş. B.

anı (2) la ilahe illallah teyü çakırdı ugradı anga *yetiz kıldı* (ME, 94/2). Onu la ilahe illallah diyerek çağırdı ona (karşı) mükemmel olmaya niyetlendi.

nerse yangı nerse kiriş taktı yaka (4) *yetiz berdi* (ME, 95/4). Yeni bir şey, nesne (için) bitişik, mükemmel şekilde kiriş taktı.

atıga (4) *yetiz berdi* (ME, 107/4). Atına mükemmel verdi.

Mu'inü'l-Mürid adlı eserde şu şekilde geçmektedir (Toparlı; Argunşah: 2008: 104-105, 127-128, 163, 179):

gusül kılsa aşnu burun hem ağız
kılıp mazmaza suw katıp yayga-sız
tağı sağ egin sol egin baş üze
kuyup suwnı sürgü bu tenni *yetiz* (MM, 91/4)

“Gusül abdesti alırken önce ağız ve burnu su ile çalkalayıp yıkamak gerekir. Daha sonra başa, sağ ve sol omuza su döküp bütün vücudu ovarak yıkamalıdır” (Toparlı; Argunşah: 2008: 163).

tişi nareside cünüb hatnesiz
boguzlasa biri helal ol *yetiz*
kudugka çukurga tüşüp bolmasa
boğaz yerge bolsa bıçak türtge-siz (MM, 242/2)

“Kadın, çocuk, cünüb, sünnetsiz olan bir kişi hayvan kesse o tamamen helaldir. Kuyuya ve çukura düşmüş olanlar hariç, boğazına bıçak saplayabilirsiniz” (Toparlı; Argunşah: 2008: 179).

Nehcü'l Feradis Cennetlerin Açık Yolu adlı eserde şu şekillerde geçmektedir (Tezcan; Zülfikar: 2014: 128, 133):

Haq te'âlâdın qatıg (2) qorqan erdi tağı Haq te'âlânıng rizâsın istegen erdi tağı ahkâm-i şeri'atnı *yetiz bilgen* erdi (NF, 186/2). “Allah'tan çok korkan idi ve Allah'ın hoşnutluğunu isteyendi ve şeriatin hükümlerini mükemmel, tam olarak bilendi.”

Abû Hanîfe rahmhi tağı (17) bildi kim Abû Yûsuf i'tiqâdı ol turur kim: Men *yetiz alim* boldum, Abû Hanîfeke ihtiyâcım qalmadı, tép kelmez (NF, 193/17). “Ebu Hanife rahmi de bildi ki; Ebu Yusuf'un inancı odur ki: “Ben her şeyi bilen oldum, Ebu Hanife'ye ihtiyacım kalmadı” diyip gelmez.”

Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *yetiz* kelimesinin kullanımına tesadüf edilememiştir.

“Yetiz” kelimesinin etimolojisi

Clauson yazmış olduğu *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı eserinde *yetiz* (894b) ve *yetizlik* (895) terimlerinin açıklaması verilmiştir. Clauson bu kelimenin “yet-iz” şeklinde yet- fiilinden –iz yapım eki ile türetildiğini ve Güneybatı dil gruplarında hâlâ yaşadığını ileri sürmüştür. VIII. yüzyılda yazılmış olan Uygur metinlerinde *yetiz* kelimesini tespit etmiştir ve “geniş, uzun” anlamlarında kullanıldığını söylemiştir. XI. yüzyılda Karahanlı Türkçesinde Kaşgarlı Mahmut’un yazmış olduğu *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te bu kelimenin olduğunu ve “bir şeyin eni, genişliği” anlamında geçtiğini ifade etmiş ve bu kelimedden *yetiz kağış* (geniş bir kayış), *yetiz yer* (geniş toprak parçası) kelimeler de türetildiğini dile getirmiştir. XIV. yüzyıl metinlerinde Harezmi Türkçesi metinlerinde “tam, mükemmel” anlamında olduğunu söylemiştir. Bu dönemde *yetiz kıl-* (sunmak), *yetiz alim* (bilgelik, olgunluk) şekillerinde olduğunu da ifade etmiştir.

yet-iz+lik şeklinde XI. yüzyılda DLT’de geçtiğini ve “her şeyin eni” anlamında olduğunu ifade edilmiştir (Ercilasun; Akkoyunlu: 2018: 370).

Gülensoy’un hazırlamış olduğu *Türkçenin Köken Bilgisi (Etimolojik Sözlüğü)* adlı eserde *yetiz* kelimesini şu şekilde incelemiştir (Gülensoy: 2007: 1132):

yetiz (halk ağzı): 1. “Tamam”, 2. “Henüz, yeteri kadar.” < yét- (i)z şeklinde vermiştir.

yetizle- (halk ağzı): “Tamamlamak, üstüne doldurmak.” < yét- (i)z + le şeklinde verilmiştir.

Çağbayır tarafından yazılmış olan *Ötüken Türkçe Sözlük Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı* (Çağbayır: 2014: 5309) adlı eserde; “*yetiz*” [*yét-mek* > *yét-iz*] Türkçenin tarihi dönemlerinde sıfat görevinde kullanılmıştır: 1. {E.T.} *Mükemmel*. 2. {E.T.} *Enli, enine ve geniş anlamlarında*; Türkiye Türkçesi ağızlarında zarf görevinde kullanılmıştır: 3. {Ağz} *Tamam*. 4. {Ağz} *Henüz, yeteri kadar*.

“*yetizlemek*” (1) [*yetiz-le-mek*] Türkiye Türkçesinin ağızlarında geçişli fiil görevinde *yetizliriliyor* şeklinde “üstünü doldurmak, tamamlamak” anlamında kullanılmıştır.

yetizlemek (2): [*yet-mek* (çekmek, yedeklemek) > *yetiz-le-mek*] Türkiye Türkçesi ağızlarında geçişli fiil görevinde *yetizliriliyor* şeklinde “gözetmek” anlamında kullanılmıştır.

yetizlik: [*yét-iz* > *yétiz-lik*] Eski Türkçe döneminde “genişlik; bir şeyin eni” anlamında isim görevinde kullanılmıştır.

Çağdaş Türk Lehçelerinde “yetiz” kelimesi

Oğuz Grubu

Çağdaş Türk Lehçelerini incelediğimiz zaman Oğuz Grubu Türk Lehçelerinden Azerbaycan Türkçesi’nde *yetiz* kelimesi sıfat görevinde “geniş” anlamı ile kullanılmış; *yetizlik* şeklinde isim görevinde kullanılmıştır (Altaylı: 2018: 3634).

Koçabaş. B.

yetiz (1): Eni çok olan, enli, vâsi.

yetiz (2): Alanı büyük olan, makro.

yetizlik- yi (3): Eni çok olan, enli, vâsi.

Gagavuz Türkçesini incelediğimiz zaman Baskakov'un yazmış olduğu *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* eserinde *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir.

Türkmen Türkçesini incelediğimiz zaman Türkmenistan İlimler Akademisi tarafından hazırlanan *Türkmen Tilinin Düşündürüşlü Sözlüğü*, Aşyrow redaktörlüğü tarafından hazırlanan *Gadymy Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Hamzayev tarafından hazırlanan *Türkmen Dilinin Sözlüğü* ve *Türkmence-Türkçe Sözlük* (TEKİN, Talat vd.) eserinden hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir. Ancak bu kelime ile aynı kökene dayandığını düşündüğümüz “yet-” kelimesi tespit edilmiştir (Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet; Ceylan, Emine; Ölmez, Zuhâl; Eker, Süer: 1995: 693).

yet-: Yetmek, yeterli olmak.

Kaşkay Türkçesini incelediğimiz zaman Esedullah Merdani'nin yazmış olduğu *Kaşkay Sözlüğü* eserinden hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir.

Kıpçak Grubu

Kıpçak (Kuzey Batı) Grubu Türk Lehçelerini incelediğimiz zaman *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* eserinden hareketle Başkurt Türkçesi'nde *yetiz* kelimesi farklı şekillerde görülmüş ve şu şekillerde tespit edilmiştir (Özşahin: 2017: 723).

yétéž (1): Hünerli, becerikli, yetenekli; usta; hızlı, ani.

yétéž (2): Tadı keskin olan, acı olan.

yétéž (3): Uzun, uzamış.

yétéž+lék: Uzunluk.

yétéž+len- : Çabuklaşmak, hızlanmak.

yétéž+lendér- : Uzattırmak, uzunlaştırmak.

Ayrıca *yetiz* kelimesinin kökenini *yet-* olarak düşündüğümüzde söz varlığında yer alan bazı kelimelerin ilişkisini görebiliriz:

yét-éş (1): Bol, bereketli.

yét-éş (2): Uygun, yaraşır, elverişli.

Karay Türkçesini incelediğimiz zaman Çulha'nın yazmış olduğu *Karaycanın Kısa Söz Varlığı Karayca-Türkçe Kısa Sözlük* adlı eserinden hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilmiştir (Çulha: 2006: 124):

yetiz (1): Çalışkanlık, gayretli.

yetiz (2): Sağduyulu, makul.

yetiz (3): Kurnaz, sinsî.

yetiz+lik (1): Çalışkanlık.

yetiz+lik (2): Akıllı, zeki.

yetiz+lik (3): Basiret, öngörü.

yetiz+lik (4): Sağduyulu olma, akıllılık.

yetiz+lik (5): Kurnazlık.

Tatar Türkçesini incelediğimiz zaman Öner'in yazmış olduğu *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinden hareketle *yetiz* kelimesi ile “yetés” kelimesi arasında bir kök ilişkisi olduğunu düşünmekteyiz (Öner: 2015; 570).

yet-és: Uygun, işe yarar.

Karaçay-Malkar Türkçesinin söz varlığı incelendiğinde Nevruz'un *Karaçay-Malkar Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Açıklamalı Büyük Sözlük* adlı eserinden hareketle *yetiz* kelimesinin şu şekillerde bir kök ilişkisi içerisinde olduğunu düşünmekteyiz (Nevruz: 1991: 179 ve 190):

cet-iv: 1. Yetişme, erişme. 2. Kâfi, yeterli.

Kazak Türkçesini incelediğimiz zaman Oraltay'ın *Kazak Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinden hareketle *yetiz* kelimesinin “cete” şeklinde bir kök ortaklığı olduğunu düşünmekteyiz (Oraltay: 1984: 101):

cete: Bir şeyin sapı ile başının birleştiği yer.

Kırgız Türkçesini incelediğimiz zaman Yudahin'in iki ciltlik eseri *Kırgız-Türkçe Sözlük* eserinden hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir. Ancak “cet-” fiili ve bu fiilden türemiş olan “cetiş-” kelimesi tespit edilmiştir (Yudahin: 2002: 319-321).

cet-: Varmak, erişmek, ulaşmak.

cetiş-: 1. Hep birlikte yetişmek, ermek. 2. Kâfi gelmek, yetecek miktarda bulunmak.

Karakalpak Türkçesini incelediğimiz zaman Uygur'un *Karakalpak Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü* eserinden hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir.

Koçabaş. B.

Kumuk Türkçesini incelediğimiz zaman Pekecar'ın hazırlamış olduğu *Kumuk Türkçesi Sözlüğü'nden* hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir.

Kırımçak Türkçesini incelediğimiz zaman Nesrin Güllüdağ'ın hazırlamış olduğu *Kırımçak Türkçesi Grameri* adlı tezinden hareketle *yetiz* kelimesi tespit edilememiştir. Ancak kelime ile aynı kökten gelmiş olabileceğini düşündüğümüz “cet-”, ve “yet-” fiilleri tespit edilmiştir (Güllüdağ: 2005: 547, 689).

cet-: Var-, yetiş-.

yet-: Eriş-, ulaş-.

Kırım-Tatar Türkçesi'nde *yetiz* kelimesini incelediğimiz zaman Abdulkadir Atıcı'nın *Kırım Türkçesi Derlemeleri* adlı tezinden ve Karahan'ın *Dobruca Kırım Tatar Sözlüğü'nden* hareketle bu kelime tespit edilememiştir.

Nogay Türkçesi'nde *yetiz* kelimesini incelediğimiz zaman Ayten Atay'ın hazırlamış olduğu *Nogay Türkçesi Grameri* adlı doktora tezinden hareketle ve Nesrin Güllüdağ'ın *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar, dil özellikleri, metin, sözlük)* adlı tezinden hareketle bu kelime tespit edilememiştir.

Karluk Grubu

Yeni Uygur Türkçesinin söz varlığını incelediğimiz zaman Tüzgen'in hazırlamış olduğu *Türkçe-Uygurca Lugatı'ndan* ve Necip'in hazırlamış olduğu *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinden hareketle bu kelime tespit edilememiştir.

Özbek Türkçesini incelediğimiz zaman *Özbek Tiliniğ İzahlı Lugatı* hareketle bu kelime tespit edilememiştir.

Bulgar Grubu

Eski Türkçe'de /y-/ sesinin Çuvaş Türkçesi'nde /ş-/ sesine, genel Türkçedeki /z/ sesinin Çuvaş Türkçesi'nde /r/ sesine karşılık gelmesi sebebiyle Çuvaş Türkçesi üzerine yazılmış sözlükleri incelediğimizde H. Paasonen'in hazırlamış olduğu *Çuvaş Sözlüğü'nden* ve Bülent Bayram'ın hazırlamış olduğu *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nden* hareketle bu kelime tespit edilememiştir. Ancak incelediğimiz kelime ile “şéter-” kelimesi arasında ortak bir kök olabileceği düşüncesindeyiz.

şéter-: Kaybetmek, yitirmek.

Sibirya Grubu

Tuva Türkçesi üzerine yazılmış sözlükleri incelediğimizde Arıkoğlu'nun *Tuva Türkçesi Sözlüğü* adlı eserinde *yetiz* kelimesi ile ortak köke sahip olduğunu, iki şekilde geçtiğini düşünmekteyiz (Arıkoğlu: 2003: 22)

çet-çe: Dolu, yeter.

çet-çir: 1.Kâfi gelmek, yetişmek. 2. Olgunlaşmak

Altay Türkçesi üzerine, Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı tarafından yazılmış olan *Altayca-Türkçe Sözlük* adlı eserde bu kelime tespit edilememiştir.

Hakas Türkçesi üzerine Arıkoğlu tarafından hazırlanmış olan *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük* adlı eserde *yetiz* kelimesi ile aynı kökten gelen, iki şekilde geçtiğini düşünmekteyiz (Arıkoğlu: 2005: 103).

çitig: (sıfat) 1.Keskin, iyi kesen. 2.Keskin, iyi kesen.

çitîris: Ulaştırma, kavuşturma.

Yakut Grubu

Asıl Saha (Yakut) Türkçesi üzerine Yuriy Vasiliev (Cargıstay) tarafından hazırlanmış olan *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük* adlı eserde bu kelime tespit edilememiştir.

Sonuç ve Tartışma

Tarihî süreç içerisinde değerlendirdiğimiz *yetiz* kelimesi Oğuz grubu Türk yazı dillerinde ve Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde tespit edilmiştir. Türk yazı dillerinin diğer gruplarında ise kelime ile aynı kökten geldiğini düşündüğümüz bazı kelimeleri tespit ettik. Kelimenin Oğuz grubu yazı dillerinden Türkiye Türkçesinin ağızlarında “henüz, yeteri kadar” anlamlarında iken; diğer Oğuz grubu yazı dili olan Azerbaycan Türkçesinde “geniş, enli olan” anlamında kullanılmıştır. Diğer Oğuz grubu yazı dillerinde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında daha çok Akdeniz bölgesinde yaşayan Yörükler tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Oğuz grubunda kelimenin aynı biçimde olduğu hâlde farklı anlam şekillenmesine girmiştir. Kıpçak grubu yazı dillerinde ise Başkurt Türkçesinde *yétéz* şeklinde; “hünerli, yetenekli, tadı keskin, acı” anlamlarında kullanılmış. Karaim Türkçesinde *yetiz* şeklinde; “çalışkan, sağduyulu, kurnaz” anlamlarında kullanılmıştır. Yani şekil ve anlam olarak aralarında farklar vardır. Diğer Türk yazı gruplarında bu kelime ile aynı anlama gelen bazı kelimeler olmasına rağmen sadece anlam bakımından benzerlik vardır. Şekil bakımından bu kelimeler ile *yetiz* kelimesi arasındaki ilişkiyi kök bakımından bir ortaklık olduğunu düşünmekteyiz.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- ALTAYLI, Seyfettin (2018). Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, II. cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). Kutadgu Bilig I Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem; KUULAR, Klara (2003). Tuva Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005). Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AŞYROW, A.; GELDİYEW, R.; GODAROW, R.; ILMAMMEDOW, R. (2013). Gadymy Türkmen Dilinin Sözlügi, İki jiltlik. II jilt. L-Z, Türkmenistanyn Ylymlar Akademiyasynyn Milli Golyazmalar İnstituty, Aşkabat.
- ATAY, Ayten (1998). Nogay Türkçesi Grameri, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- ATICI, Abdulkadir (2008). Yıldız Dergisi-Kırım Türkçesi Derlemeleri I Giriş-Metinler, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- BASKAKOV, N.A. (1991). Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, (Çeviren: İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYRAM, Bülent (2007). Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük, İzmir.
- BSTS: Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü.
- BEHBUTOV, Sefi (2003). Azerbaycan Diyalektoloji Lügati, II. cilt (M-Z), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). Ötüken Türkçe Sözlük Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı, V. cilt, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÇENELİ, İlhan (1986). Türkmen Türkçesi Sözlüğü, TDAY-Belleten, 1982-83, s.29-84, Ankara.
- ÇULHA, Tülay (2006). Karaycanın Kısa Söz Varlığı; Karayca-Türkçe Kısa Sözlük, Kebikeç Yayınları, İstanbul.
- DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk
- DS: Derleme Sözlüğü – Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, XI. cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979, Ankara.

ERASLAN, Kemal (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2018). Dîvânu Lugâtî't-Türk: Giriş-
metin-çeviri-notlar-dizin, 3.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

E.T: Eski Türkçe

GÜLENSOY, Tuncer (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi
Sözlüğü: tarihi- yaşayan Türk Lehçeleri (şiveleri/dilleri), Anadolu
ağızları ve Altay dilleri ile karşılaştırılması: (Etimolojik sözlük
denemesi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin (1998). Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar, dil özellikleri, metin,
sözlük), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Elazığ.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin (2005). Kırımçak Türkçesi Grameri, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

HAMZAYEV, M. (1962). Türkmen Dilinin Sözlüğü, Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil
Bilimi İnstitutı, Aşkabat.

KARAKURT, Deniz (2017). Türk Dillerinden Anadolu Türkçesine Aktarma Sözlüğü,
Türkiye.

KAYA, Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, Türk Dil Kurumu
Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Saim Osman (2011). Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlüğü, I-II-III cilt, Köstence.

KÖK, Abdullah (2004). Karahanlı Türkçesi Satır arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73v/1-
235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MARUFOV, Z.M.(1981). Özbek Tilinig İzahlı Lugatı, I-II cilt, Moskova.

MM: Muinü'l-Mürid

ME: Mukaddimetü'l-Edeb

NASKALİ, Emine Gürsoy; DURANLI, Muvaffak (1999). Altayca-Türkçe Sözlük, (N.A.
Baskakov ile T.M. Tosçakova'nın Oyrotsko Russkiy Slovar'ından
genişletilmiş) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

NECİP, Emir Necipoviç (2013). Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü. (Ruşçadan çeviren: İklil
Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

- ORALTAY, Hasan (1984). Kazak Türkçesi Sözlüğü (Tercüme: Nuri Yüce ve Saadet Pınar), Türk Dünyası Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖNER, Mustafa (2015). Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZŞAHİN, Murat (2017). Başkurt Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PAASONEN, H. (1950). Çuvaş Sözlüğü (Çeviren: TDK Çevirmenleri), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PEKECAR, Çetin (2011). Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- RAHİMÎ, Esedullah Merdani (2007). Kaşkay Türkçesi Sözlüğü.
- SARI, Eren (2017). Masallar Dünyası, Nokta e-kitap Publishing, Net Medya Yayıncılık.
- TEKİN, Talat; ÖLMEZ, Mehmet; CEYLAN, Emine; ÖLMEZ, Zuhâl; EKER, Süer (1995). Türkmençe-Türkçe Sözlük, Simurg Yayınları, Ankara.
- TEZCAN, Semih; ZÜLFİKAR, Hamza (2014). Nehcü'l- Ferâdis: Uştmahtarların açuq yolu= Cennetlerin Açık Yolu, I-II-III Metin-Tıpkıbasım-dizin-sözlük/Mahmut b. Ali; tıpkıbasım ve çeviri yazı: Janos Eckmann, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TİEM 73: Karahanlı Dönemi Satır arası Kur'an Tercümesi
- TOKYÜREK, Hacer (2018). Altun Yaruk IV. Tegzinç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, Recep; ARGUNŞAH, Mustafa (2008). Muinü'l- Mürid, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkmen diliniñ düşündirişli Sözlügi (2016). İki tomluk. I tom. A-Ž – Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Aşgabat.
- UYGUR, Ceyhun. (2001). Karakalpak Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (11), Retrieved from <http://dergipark.org.tr/tdded/issue/12711/154706>
- ÜNLÜ, Suat (2004). Karahanlı Türkçesi Satır arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3- 450r/7) Giriş- Metin inceleme-Analitik dizin, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÜNLÜ, Suat (2012). Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya.
- VASİLİEV, Yuriy (1995). Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Nevruz (1991). Karaçay-Malkar Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Açıklamalı Büyük Sözlük.

YUDAHİN, K.K. (2011). Kırgız Sözlüğü, I-II cilt. (Çeviren: Abdullah Battal Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YÜCE, Nuri (1993). Mukaddimetü'l-Edeb Hvarizm Türkçesi ile Tercümelî Şuŝter Nüshası (Giriş- Dil özellikleri- Metin- İndeks), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Extended Abstract

For the first time we encounter the word yetiz old Uighur Turks in the Turkish Language Institution of Turkey Turkish web pages across the mouth Dictionary "okay, not enough" for their meanings. In addition, this word term means "disobedience" (1): A written exhibition (which means examination and replenishment) in which a topic about the issues of ideas is explained at length. (BSTS / Dictionary of Literature and Vocabulary Terms, 1948).

It is seen that the word is yetiz which we can identify in the texts of Uighur Turkish period is used in the meaning of "wide". Although there are changes in sound and meaning in the dialects of the Turkish language, it is seen that this word continues to be used.

When the historical periods of Turkish were examined, it was found in the works of Altun Yaruk, Kutadgu Bilig and Dîvân-ı Lugâtî't-Türk in Uighur and Karahanlı Turkish. In the Middle Turkish period, Mukaddimetü'l-Edeb, Mu'inü'l-Mürid and Nehcü'l-Ferâdis were identified in the Open Road of Heaven. No words were identified in Chagatai Turkish, Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish periods.

While examining the texts of the Old Turkish period, Altun Yaruk Sudur IV was prepared by Tokyürek. Tegzinç; Old Uighur Turkish Grammar prepared by Eraslan; Uğurca Altun Yaruk Introduction, Text and Index; Kutadgu Bilig prepared by Ercilasun and Akkoyunlu and Dîvân-ı Lugâtî't-Türk and Arat were used.

While examining the texts of the Middle Turkish period, from the Khwarezm-Golden Army Turkish dictionary prepared by Ünlü, Mukaddimetü'l-Liter which was prepared by Yüce; Mu'inü'l-Mürid, prepared by Toparlı and Argunşah; Nehcü'l-Feradis Open Road of the Paradise, prepared by Tezcan and Zülfikar; TIEM 73 doctoral theses prepared by Kök and Ünlü were used.

We also tried to use dictionaries and theses in order to determine whether the word exists in other Turkish dialects.

When the etymology of the word was examined, it was seen that Kaşgarlı Mahmut, Clauson, Gülensoy and Çağbayır took the form of the verb root and the + verb suffix. For this reason, we think that there is a relationship between the root of the verb and the word seen in Contemporary Turkish Dialects.

It will be questioned whether the word yetiz is in the close and distant dialects of the Turkish language. The word is yetiz which we have evaluated in the historical process has been determined in the Oguz group of Turkish written languages and the Kipchak group in Turkish written languages.

Turkey has been identified as used by nomads who live mostly in the Mediterranean region in the Turkish dialects. Word of mouth Oguz group of Turkish written language of Turkey ", yet long enough," while in the mean; the other Oghuz group was used in the Azerbaijani Turkish, which is the written language, in the meaning of "wide".

The Kipchak group is written in Bashkir Turkish as yétéž; Erli skilled, talented, sharp taste, bitter kullanılmış means. Karaim Turkish in the form of yetiz; "Hardworking, discreet, cunning" means. So there are differences in shape and meaning between them. Although there are some words that have the same meaning in other Turkish writing groups, there is similarity only in terms of meaning. In terms of shape, we think that the relationship between these words and the word yetiz is a partnership in root terms.

In other groups of Turkish writing languages, we have identified some words that we think come from the same root.

The forms and meanings of the word will be examined through examples. The aim of this study is to evaluate the process of the word iz yetiz olan which is a word in the broad vocabulary of Turkish.

In this paper, we will examine the periods and texts in which the word is "yetiz" has been used. It will be questioned in which written languages continue to be used in contemporary Turkish dialects, which voice changes in the written language and the meanings used in these written languages, and the relationships between them. The forms and meanings of the word will be examined through examples. The aim of this study is to evaluate the process of the word is "yetiz" which is a word in the broad vocabulary of Turkish.